

११

ठकास महाठक !

अर्थात्

आग्रथाहून दख्खन !

महाठक ठका भेटला । अजब युक्तीला । योजून पार
झाला । शेराला सव्वाशेर शिवराय । दिल्लीपति सदा करित
हाय ! हाय ! ! । पोवाडा पांडुरंग कवि गाय ॥ धृ० ॥

—: १ :—

जंवा पुरंदरचा तह झाला । शाहा खुष झाला । जय-
सिंगाला । शिवाजीनं मदत केली हो फार । अदिलशाही त्यानं
केली बेजार । शौर्याची शर्थ केली अनिवार ॥ शाहानं लिहिलं
शिवाजीला, । “ तुमच्या शौर्याला । तुमच्या कीर्तीला । तोड
नसे, फिदा झालों मी फार । यावं भेटिला, करिन दरबार ।
करिन बहुमान तुमचा मी फार ! ॥ मनि शंका मुळीं नच

घरा । माझ्या या घरा । विचार ठाम करा । येण्याचा, तोष होइल चित्तास । एकमेकांचा जडेल विश्वास । एकदां आम्हां-कडं यावं तुम्ही खास ” ॥ विश्वासु मित्र जमविले । किल्ल्यावर भले । राजा मग बोले । “ गळ्यानों ! शहा बोलवी आम्हांस । सल्ला काय तुमचा असल्या समयास । घरावा कसा त्याचा विश्वास ? ॥ तरी जावं वाटतयं मला । भेट देण्याला । हिंदु-राज्याला । चार शाहा झोबती आजच्या समयास । कांहीं काळ वश करणं एकास । खास जरूरीचं वाटतं आम्हांस ” ॥ सर्वांनीं विचार जरा केला । अभिप्राय दिला । अनुकूल त्याला । राजा मग बोलला फिरुन सर्वास । “ शाहाचा मुठीं नसे विश्वास । केव्हां दगा होईल कळे ना कोणास ” ! ॥ चाल ॥ म्हणुन मोरोपंत पेशवे पंडित; । अण्णाजी दत्तो सुरनीस; । निळो सोन-देव मदतीस । तीघांच्या हातीं सोंपविली सत्ता ते वेळा ॥ किल्ल्यांची पाहणी शिवराय करून हो आला ॥ राज्याचा बंदो-बस्त केला । अन् कोण कोण घेतले मदतीला । दादानों ! सांगतों तुम्हांला ॥ चाल ॥ निराजी आवजी न्यायाधीश । बाळाजी आवजी चिटणीस ॥ त्रिंबक सोनदेव डबीर । आणि प्रतापराय गुजर ॥ जीवनराव माणकोजी खास । नरहरपंत सबनीस ॥ राघो मित्र घेतले मदतीस । दत्ताजी त्रिंबक हि खास ॥ हिरोजी फर्जद वीरास । राजानं घेतलं मदतीस ॥

कित्येक असले सरदार घेतले मदतीला ॥ संभाजी राजपुत्राला । त्येनं संगं घेतलं ते वेळा । पांच हजार घेतलं फौजेला । भवा-नीच्या केलं स्मरणाला । आठवलं रामदासाला । जिजाईला भेटून आला । आणि राजा चालला आग्न्याला । दोन महिने लागले जाण्याला । शिवाजिला खास राहण्याला । शिवपुरा तयार होता केला । ततं राजा जाऊन उतरला । रामसिंह दिला दिमतीला । असा राजा थाटामाटानं गेला आग्न्याला ॥ ॥ चाल ॥ पुढं काय प्रकार झाला । पुढच्या चौकाला । सांगिन तुम्हांला । कथानक गोड मोठं छानदार । शिवाजी सांबाचाच अवतार । असा कधी हिरा पुन्हां होणार !! ॥ १ ॥

—: २:—

दरबार शाहानं भरविला । दुसऱ्या दिवसाला । थाट लह केला । वाटे जणु ‘मयसभा’ ही छान । कराया शिवा-जीचा अपमान । बादशाहा झाला होता बेभान ! ॥ तंवा जमले सारे सरदार । मोठे सुभेदार । शाहीचे नोकर । जमले पाह-प्याला शिवाजीला । दरबारीं जो तो खडा झाला । माना-प्रमाणंच ते वेळा ॥ पच्छिस हात मारतोय उडी । शिवाजी गडी । वाघाला फाडी । असला हा वीर कसला झाला ! । पाहावं

एकदां तरी त्याला । जो तो करि असल्या विचाराला ! ॥
 शिवाजीनं पोशाख छान केला । तलवार कमरेला । चालला
 दरबाराला । ज्याचा त्याचा डोळा खिळुन गेला । वाटे जणु
 मदनाचाच पुतळा । अमीर उमराव थक झाला ! ! ॥ चाल ॥
 शिवाजीनं लवुन शाहाला मुजरा तंवा केला ॥ पंधराशें होनांचा
 वरती नजराणा दिला ॥ सहा हजार मोहरा देऊन बहुमान
 केला ॥ असा बहाणा राजनिष्ठेचा ठाकठीक केला ! ॥ असा
 विधि झाल्यावर शहा बोलला शिवबाला ॥ “ राजनिष्ठा तुमची
 पाहुन शाहा खुष झाला ! ॥ जसवंतसिंगराजाच्या खालच्या
 बाजूला ॥ जा, उभे रहा, तो मान तुम्हांला दिला ! ” ॥
 असं बोलला शहा शिवबाला । शिवाजीचा अपमान झाला ! ।
 क्रोधाग्नि आंत भडकला ! । जसा सूर्य बारा डोळ्यानं, तसा
 चमकला ! ॥ जसा वणवा रानाला, तसा राजा भडकला ! ॥ जसा
 जलधी खवळवा, तसा राजा खवळला ! ॥ तंवा शिवबा बोलूं
 लागला । “ अपमान माझा करण्याला । काय इथं आणलं तुम्ही
 मला ? । जो करार जयसिंगराजानं माझ्याशीं केला ॥ तो आज
 तुम्ही मोडला ! । बरस ! पुरे ! जातों माघारा ” । असं बोलला
 राजा ते वेळा ! । सरदार सुभेदार जिरले जागच्या जागेला !
 ॥ जणु महारुद्र खवळला । शाहानं दरबारच जल्दी बरसास्त
 केला ! ! ॥ २ ॥

—: ३ :—

शिवाजीचा बाणा पाहून । दरबारी खान । गेले
 हादरून । शहाही झाला थक ते वेळा ! । सर्वांचो मति कुंठित ।
 धाक पोटांत । एक चित्तांत । शिवाजी हो दिसला ! ॥ जंवा
 शहा विचारमूढ झाला । सुचेना कांहीं त्याला । सल्ला देण्याला ।
 आली तंवा त्याची मामी जोरानं । नवऱ्याचीं बोटं कापलीं ।
 म्हणुन भडकली । बोलाया आलो । मामी आणि सून !
 ॥ चाल ॥ “ अवरंग ! ऐक सल्लाचाला ॥ शिब्या आयता हातों
 गवसला । कैद कर त्याला । कांटा हा झाला । उपटून काढला
 पाहिजे या वेळा । ही संधी आली चाटून । जर म्हणसी आतां
 तूं न न । शिरजोर पुढं होऊन । सूडाची ज्योत घऊन ।
 करिल हैराण । पादशाहीला ! ” ॥ मामीचा सल्ला हा पटला
 बादशाहाला ॥ शाहानं कैद केलं त्याला । शिवपुऱ्यामधोंच
 शिवाला । कोंडून ठेवलं ते वेळा । पिजऱ्यांत कोंडलं सिंहाला ।
 फडेकोट पहारा वाज्याला । पोलादखान मुख्य नेमला ।
 पांचहजार शिपाई मदतीला । जो राजा मेटिला आला ।
 शाहानं कैद केलं त्याला ! । विश्वासघात करुनि हो शिवा
 पकडला ! ! ॥ अवरंगखेबाला स्वर्ग दोन बोट उरला ॥ शिवा-
 बीला पूर्वी धरण्याला । बडाबडा खान पाठवला । पण ज्यानं

थांग नाहिं दिला । तो आज कपटजाळ्यांत सिंह सांपडला !
 ॥ चाल ॥ दख्खनचा सिंह कैद झाला । आपदा हिंदुराज्याला
 ॥ बीं नुकतं रुजलं भूमीला । पर भुंगा लागला त्याला ! ॥
 स्वातंत्रसूर्य उदयाला । पर केतु ग्रस्त करि त्याला ! ॥ या दुष्ट
 बातमीचा गोळा । दख्खनला जाळत आला ! ॥ जणु आला
 वज्राचा घाला ! । काळ मोठा दारुण आला ॥ चाल ॥ काय
 युक्ति शिवबा योजील । कसा निसटेल । सांगे शाहीर । दादानों !
 गोष्ट ध्यावी चित्तांत । शिवाजीनं केली शाहावर मात । कशी
 ती एका पुढच्या चौकांत ॥ ३ ॥

—: ४ :—

जगदंबा गेली समाला । बोलली शिवबाला । “ भीऊं
 नको बाळा ! । निरशीन तुझ्या संकटाला ” । शिवाजीला
 तोष फार झाला । उपाय एक सुचला खासा त्याला ॥
 आजान्याचा बहाणा त्यानं केला । अंथरुणाला खिळला ।
 निरोप शाहाला । धाडला त्यानं एक त्याच वेळेला ॥ “ लोक
 माझा हैराण झाला । हवापाणी मानवेना त्याला । जाण्याला
 दख्खन देशाला । आतुर फार झाला । निरोप धा त्याला
 ॥ चाल ॥ ताप रोज येतो हो मला । नाइलाज माझा

पण झाला । हा आपला बंदिवान झाला । हणुन जाणं शक्य
 नाहिं मला । धा रजा माझ्या लोकाला । विनवणी एवढी
 तुझांला ” ॥ चाल ॥ शाहानं विचार मनि केला । ‘ देऊं ।
 निरोपाला । साऱ्या फौजेला । शिवाजिच्या, जाऊद्या दख्खन
 देशाला । मग शिवा एकटा राहील । भय त्याचं कमी होईल ।
 मग तोच झुळून जाईल । मरण पाहील । खास आश्याला ” ॥
 लोक सारा पाठवुन दिला । दख्खनदेशाला; । थोडा पण ठेवला ।
 ठायीं ठायीं गावामध्नं ते वेळा ॥ ते आपला वेष पालून ।
 गावातं राहिले जाऊन । शिवाजीला जाती भेटून । नित्य
 येऊन, । रोजचा नेम झाला ॥ बरं वाटतं आतां जीवाला ।
 हणून मिठाई हो । वाटतो गांवाला । पेटारे जाती भरून ते वेळा ।
 शिवपुण्यांतून रोज किती । नाहीं गणती । अचाट हि युक्ति ।
 सुचली शिवबाला ! ॥ चाल ॥ रोज पहारेवाले नेमानं । पेटारे
 बघती उघडून ॥ आरंभो रोज उघडून । पाहती नित्य नेमानं ॥
 पर कंटाळले रोज पाहून । पुढं पुढं पाहतीना कोण ! ॥ ठका-
 लागीं ठक होऊन । शिवाजोनं केलं वर्तन ! ॥ चाल ॥ रोज
 असा नेम चालला । विश्वास वाटला सर्वाला । एकेदिशीं शिवानं
 कळविलं आपल्या लोकांला ॥ “ कों व्हा तय्यार अमक्या जागेला ।
 आज रात्रीं नेमक्या वेळेला ” । जंवा सूर्य चालला अस्ताला ।
 वंवा त्यानं सोडलं पळंगाला । हिरोजी फर्जेद वीराला । त्यानं

पलंगावरती निजवला । पांघरली शाल अंगाला । शिवाजीचा
आंगठी हिरोजीनं घातली ते वेळा ॥ अन् हात बाहेर (उघडा)
ठेवला । शिवाजीच्या गादीवर हिरोजी हो पहुडला ! ॥ एक
मुलगा चेपतो पायाला । असा सारा देखावा केला । अन्
शिवाजी पेटान्यांत बसला । संभाजी जवळ घेतला । अन्
पाहान्यातून बाहेर चालला ! । शिवा गेला ! गेला ! निसटला ! !
आणि बघतां बघतां शिवराजा नाहिंसा झाला ! ॥ ४ ॥

—: ५ :—

दुसरे दिवशीं पोलादखान आला । पहारा करण्याला ।
थक पर झाला ! । गलबला रोजचा दिसेना त्याला । सामसूम
वाडा शांत दिसला । पक्षी कोंडलेला उडून गेला ! ॥ लग्न
बगीनं शहाकडं गेला । बोलला शाहाला । “ हुजूर ! घात
झाला ! । पिंजरा आज रिकामाच पडला । शिवा फसवून निघून
गेला ! । गेला कसा ठाव न कोणाला ! ॥ चौवीस तास पहारा
सडा केला । तरि ही पार झाला ! । कळेना कसा गेला ! ।
काय जमिनीच्या आंत शिरला । अस्मानांत काय उडून गेला ।
भूत चेटूक साहस्य त्याला ! ॥ पचीस हात मारतोय उडी
येकलं घडोघडी । ह्मणुन मोठे गडी । ठेवले होते पहाऱ्यावरती

मी खास । फसवून गेला कसा सकळास । समजेना गूढ पडलं
आह्मांस ! ॥ दात ओंठ चावले शाहानं । मुठी वळून । बोलला
रागानं । “ गेला कसा ? कुठं हराम सैतान । काय करूं ! ”—
बोलला दाढी हालवून । गेलं कंबरडं त्याचं वांकून ! ॥ चाल ॥
मग घाडली फौज शाहानं चारी दिशेला ॥ ‘ जिथं शिवा
दिसेल तिथं पकडा ’—हुकुम असा केला ॥ किती स्वार गेले
शोधायला चारी बाजूला ॥ पण शिवा सांपडेना त्याला । दाढी
मिशा काढल्या ते वेळा । वेष वैराग्याचा हो केला । अन्
चालला राजा मथुरेला । अज्ञातवास हा भला । काय धर्मराज
प्रगटला ! । नलराम—पांडवादीना जोड जाहला ! ॥ असो !
आतां एका गोष्टीला । मथुरेला राजा हो गेला । संभाजी संगें
घेतला । कृष्णाजी विसाजी काशिराव मथुरेला ॥ होते, त्यांच्या
जवळ संभाजी बाळ ठेवियला ॥ शिवराय गेला मग पुढं काशि-
यात्रेला ॥ हळुहळु राजा मग आला दख्खन देशाला ॥ मग
गेला राजगडाला । बालेकिल्याजवळ जरि गेला । तरि वळखेना
कोणी राजाला । शिपायानं रोखलं राजाला ! । आणि आंत
निरोप घाडला । कीं “ बैरागी एक वर आला । अन् भेटायची
इच्छा तुम्हांला ” । मोरोपंत आले दाराला । जिजा माउली आली
दाराला । पण वळखेना आई बाळाला ! । शिवबानं धरलं
पायाला । जंवा हात लागला पायाला । तंवा वळखिलं तिनं मग

ठकास महाठक !

त्याला ! । प्रेमाचा ओघ सुरु झाला । अन् शिवाजीच्या हातां-
तुन तिच्या पायामधिं शिरला ॥ पोटाशीं धरलं बाळाला । प्रेमानं
डोळा भरुन आला । आनंदीआनंद झाला ॥ चाल ॥ किती
तोफा झडल्या ते वेळा । चहुकडं बातमी देण्याला । किती
दानधर्म हो केला । आणि पुजा बांधली देवीला ॥ असा कांहीं
काळ मग गेला । संभाजी दक्षिणेत आला ॥ चाल ॥ उघडलं
शब्दभांडार । शारदेचा वर । तरि न भरपूर । शिवाजिचं यश
वर्णाय़ा खास । 'नेति ! नेति' ! मौन पडलं सकळांस ।
शाहीर पांडुरंग शिवदास ॥ ५ ॥

गोकुळाष्टमी, श. १८५३.